

SARS yi tinyiketerile ku seketela nhlanganiso wa swa timali hi ku tirhisa vufambisi bya xibalo lebyi antswisiweke

Tshwane, 21 Nyenyenyani 2024 – Khomixinara wa Vukorhokeri bya Xibalo bya Afrika-Dzonga (SARS), Ttn Edward Kieswetter, u tiyisisile hi vuntshwa vutinyiketeri bya nhlangano ku seketela Holobye wa Timali Ttn Enoch Godongwana eka kungu ra nhlanganiso eka nkarhixikarhi. “Vufambisi bya xibalo lebyi tirhaka kahle eka ikhonomi leyi kulaka i ndlela leyi hlayisekaka nkarhi wo leha eku antswiseni ka xindzhuti xa swa timali ta tiko” ku vurile Khomixinara.

U vurile leswi endzhakukaloko Holobye a nyiketile Mbulavulo wa yena wa Mpimanyeto wo Hetelela wa vufambisi bya vu 6 bya xidemokirasi xa Afrika-Dzonga, lexi tlangelaka anivhesari ya xona ya vu 30 lembe leri, ku landzela mihlawulo ya xidemokirasi ya matimu ya Dzivamisoko 1994.

Ttn Kieswetter u vurile leswaku, ku sukela yi sunguriwile hi 1997, SARS yi tlangile xiave xa nkoka eku seketeleni ka xidemokirasi xa Afrika-Dzonga hi ku hlengeleta ku tlula R19.5 trillion ya xibalo eka nkwama. Timali ta tiko ta xibalo ti endla ku tlula 90% ya mpimanyeto wa xibalo lowu hlanganisiweke wa tiko lowu pfumelelaka ku nyikiwa ka mali eka phurogireme yo aka mfumo lowu nga na vuswikoti lowu tirhelaka swilaveko swa vaaki hinkwavo. “Swinenenene, ha tinyungubyisa hi mhaka ya leswaku, hi ntirho wa hina, nyiketo wa midende, swikolo, nhletelo wa swa rihanyu, swifambo swa mani na mani na swin’wana leswi nga na nkucetelo wo cinca eka vutomi bya lava khumbekaka swinene,” u vurile. U engeterile leswaku ku hlayisa swinakulobye exikarhi ka SARS na vakhumbeki va yona i nkucetelo wa vanhu exikarhi ka mfumo na vaakitiko va wona ku entisa vutihlamuleri bya vona bya swa timali.

Komixinara wa SARS u engeterile leswaku, ku hlayisa timali ta tiko ta xibalo eka mpimo wa sweswi kumbe ku ti engetelela, swi na nkoka ku antswisa xindzhuti xa swa timali, swinenenene, ku hunguta xilaveko xa xikweleti na tihakelo ta vukorhokeri bya swikweleti. Phurogireme ya vulandzelelanawu leyi kongomiseke, ku katsa na vulandzelelanawu lebyi antswisiweke bya muhakelaxibalo na muxavisi swi seketela nhlayiso wa nkarhi wo leha wa swa timali na nhlanganiso.

Vahakelaxibalo va fanele va fikelela swiboho swa vona ku titsarisa, ku fayila no hakela xibalo xa vona. Lava tsandzekaka ku landzelela va veka ndzhwalo lowu nga riki kahle eka vahakelaxibalo lava tshembekeke no landzelela naswona va fanele ku hlangana na switandzhaku swo tshova nawu.

Hi ndlela leyi, hinkwenu hi vaakirixaka na vahlayisi va xidemokirasi xa hina lexi hi xi wineke hi ndlela yo tika eka 30 wa malembe lama taka,” ku vurile Ttn Kieswetter.

Xikongomelo xa Kungu ra SARS i ku ndlandlamuxa vulandzelelanawu hi ntsakelo na vuakitiko bya swa timali hi ku tirhisa swikongomelokulu swa kungu: Ku nyika nhlamuselo na ntiyisiso mayelana na swiboho swa xibalo na khasitomo, ku endla swi olova eka vahakelaxibalo na vaxavisi ku landzelela swiboho swa vona swa xibalo no endla swi nonoha no durha eka lava nga landzeleriki hi vomu

Leswi swi vumba tshaku ra mapfhumba ma vulandzelelanawu lama tirhisiweke hi SARS eka malembe ma sweswinyana, lama hoxeke xandla hi R210.3 billion hi lembe

ku fikela seswi. Matshalatshala lama ma vulandzelelanawu ma kombisa mpimo wa ntsavulo wa 15.2%, ku ya ehenhla ku suka eka 12.4% eka lembe leri nga hundza, ku kombisa nkulo wa lembe-eka-lembe wa R43.4 billion (26.0%). Miamukelo ya khexe leyi sukaka eka matshalatshala lama yi ve ntsengo wa R124.7 billion, ku ya ehenhla ku suka eka R105.1 billion eka lembe leri nga hundza. Matshalatshala ma nsivelo wa mpfuto ma yisile R85.6 billion, ehenhla ku suka eka R61.8 billion eka lembe leri nga hundza.

Swihumelerisiwa swa xibalo leswi hoxaka xandla hi la kukulu swi katsa: R86 billion kumbe 41%, Xibalo xa Malinghena xa Tikhamphani (CIT): R41 billion kumbe 19%, Xibalo xa Malinghena xa Munhu Yena N'wini: R39 billion kumbe 18%, Khasitomo: R15 billion kumbe 7% na Xibalo xa Tidivhidende: R15 billion kumbe 7%.

Loko nkulo wa ikhonomi wu tikeriwa, SARS yi fanela ku tirha swinene ku tiyisisa leswaku vahakelaxibalo va tshama va landzelela no tshama va tiva mayelana na swibalo swa vona. Phurogireme ya Vulandzelelanawu leyi kongomisiweke i nkongomiso wa mbhurisano wa hina lowu tirhaka na vahakelaxibalo na vaxavisi. Ntirho lowu wu ya emahlweni wu aka timali ta xibalo, leswi nga vaka swi ri hansi swinene ehansi ka swiyimo leswi swa ikhonomi. Vahoxaxandla lavakulu eka Phurogireme ya hina ya Vulandzelelanawu hi lembe ku fikela sweswi i:

- Mapfhumba lama kongomisiweke ma vulandzelelanawu eka xiphemu xa Mabindzu Lamakulu na Misava ma tshoverile R17.2 billion, leyi yeke henhla hi R15.7 billion ku sukela eka lembe leri nga hundza.
- Ku landzelela vahakelaxibalo lava tlulaka tihakelo ku hlengeleta Xikweleti lexi kayivelaka, lexi fikaka eka R70.3 billion, leyi yeke henhla hi 16.7%, lexi katsaka:
- Swiendlo swa nsindziso eka Vugevenga bya Mitlawa eka Xibalo na Khasitomo, leswi phakeleke R13.5 billion, leyi yeke henhla hi 246%;
- Matshalatshala mo sivela mpfuto wa xibalo ma hlayisile R85.6 billion, leyi yeke henhla hi 38.5%;
- Minghenelelo ya Khasitomo na Ekisayizi, leyi fikeleleke eka R12.7 billion, leyi yeke henhla hi 22.1%.

SARS yi tirhisa matshalatshala mo engetelela ku hlayisa no engetela vulandzelelanawu bya xibalo.

Khomixinara u vurile leswaku, eka nsalo wa lembeximali leri helaka hi ti 31 Nyenyakulu 2024, SARS yi vekile matshalatshala mo fikelela mpimaniso lowu pfuxetiweke eka nhlengeleto wa xibalo wa R1 731.4 billion lowu tivisiweke hi Holobye namuntlha.

Ttn Kieswetter u tlhele a vula leswaku SARS yi ta ya emahlweni yi seketela nyimpi ya mfumo ehenhla ka vupfumalantirho na nkandzinganano eka xiyimo xa rimba ra swa timali ra vuhlayisi na ntshamiseko. Ntsengo wa vuyiselo lowu engetelekaka ehenhla ka R352.6 billion lowu hakeriweke ku fikela sweswi wu tirha ku hoxa xandla eka switirhisiwa leswi lavekaka swinene ku pfuneta ku nyanyula ikhonomi hi mivuyelo yo landzelelana eka makaya, tikhamphani na nkwama. Handle ka matshalatshala lama tsakisaka, swi fanele ku amukeriwa leswaku ikhonomi yi le ku kuleni hi ku nonoka swinene, leswi alelaka nhlengeleto wa xibalo lowu hanyeke kahle.

Ku languteriwa leswaku mixungeto yo tika yi ta ya emahlweni yi kucetela nhlengeleto wa xibalo hi ndlela yo biha.

Leswi nga laha henhla swi hlanganisiwile hi mbonako wa misava na wa laha kaya wa ikhonomi lowu tshamaka wu ri wa vunyeta, no nyanyisiwa hi mitlimbo leyi yaka emahlweni eVuxa bya Europe na Vuxa Xikarhi. Ntirhiso wa gezi hi ku siyerisana wu ya emahlweni wu ri ndzhwalo eka mpindzulo wa tikhamphani, naswona tiko ri ya emahlweni ri hlangana na mikayivelo emihlalukweni ya malwandle, leswi khumbaka vuxavisi byo hetiseka. Lokohiletlhelo mitundzo tanihi mbuyelo, yi nga ringanelangiki ku rilisa mpindzulo wa tikhamphani, leswi tlangaka xiave xa nkoka hi ku tirhisa CIT. Handle ka migodi leyi hlanganaka na ntshikelelo lowu yaka emahlweni, ku na migingiriko yin'wana ya migodi yo fana na nsimbi na khiromu leyi vonaka engetelo wutsongo wa kahle.

Xibalo xa lembe ku fikela sweswi xi le ka ntshikelelo loko ku pimanisiwa ehenhla ka mpimaniso wa Xitatimende xa Pholisi ya Mpimanyeto wa Nkarhixikarhi wa R1 730.4 billion.

Hambiswiritano, ku na swivangelo swa ntshembo wa vurhonwana. Nyenyankulu i n'hwetlwa ya nhlengeleto wa le henhla tanihileswi tikhamphani ti faneleke ku rhumela no hakela mitlheriso ya tona ya Xibalo ya Xibalo xa Nkarhinyana ya CIT. Handle ka mikhuluko ya xibalo ya ntlovelo, vahakelaxibalo vo tala va lava ku lulamisa timhaka ta vona ta xibalo na SARS ku nga se hela nkarhi wa vunkota.

Ku ya emahlweni, Nyenyankulu yi tlhela yi va n'hwetlwa ya nhlengeleto wa le henhla tanihileswi tihakelo ta Xibalo xa Nkarhinyana xa CIT ti nga languteriwa, ngopfungopfu ku suka eka mabindzu lamakulu na tikhamphani ta misava.

SARS yi ta tirha hi matimba ku fambisa xileriso xa nhlengeleto wa yona wa xibalo ku humelerisa Ntirhovutinyiketeri, lowu ku nga ku hlengeleta xibalo hinkwaxo lexi kolotiwaka ku kotisa mfumo ku aka mfumo lowu nga na vuswikoti lowu tirhelaka vaakitiko va tiko ra hina no fambisa vuxavisi lebyi nga enawini.

“Ntirho lowu hinkwawo wo hlamarisa wu humelerisiwa hi 12 500 wa vatirhi va SARS lava fambisiwaka hi nhleketo wun'we hi ntirho lowu tlulaka no va ehenhla ka vona. Ndzi va losa hinkwavo, hi ku tshemba ndzi tiyile leswaku leswi Holobye a nga ta swi tivisa namuntlha swi ta humelerisiwa hi vutinyiketeri byo tiya,” ku hetisile Khomixinara.

Mayelana na vuxokoxoko hi xitalo, u komberiwa ku tihlanganisa na SARSMedia@sars.gov.za